

Radikaleren mellem socialdemokrati og kommunistparti - *Poul Henningsens kulturkritik*

Demokratiet

I en artikel om Merleau-Ponty og samarbejdet om tidsskriftet *Les Temps Modernes* skriver Sartre:

'Omkring 1948 havde den ikke-kommunistiske del af venstrefløjen (...) opstillet en artikel-disposition, som blev klassisk: 1. tese: Man påviser regeringens usselhed, dens fejltagelse over for arbejderklassen, man giver kommunisterne ret. 2. tese (antitesen): man påviser uværdigheden i Politbureauets politik, dets fejltagelser. Også kommunisterne har krænket massernes interesser. 3. konklusion: Man forkaster begge teser, man skitserer en middelevj og undlader aldrig at anføre de skandinaviske landes eksempel.' (*Kunstneren og hans samvittighed* s. 154-5)

Det er dette de skandinaviske landes eksempel, der hos Poul Henningsen kaldes 'demokratiet'. Hans forestillinger om demokrati er i alt væsentligt bestemt af det borgerlige repræsentative demokrati, dvs. en politisk styreform karakteriseret ved et statsapparat, der er løsrevet fra samfundet, omend ikke uafhængigt af samfundsmæssige kræfter, og ved en politisk ledelse af dette statsapparat, der udgøres af valgte repræsentanter, der er uafsættelige (ligesom embedsmændene) inden for valgperioden, men som skal gå på valg med faste mellemrum. Hertil kommer en række demokratiske rettigheder, såsom ytringsfrihed, pressefrihed, forsamlings- og organisationsfrihed. Poul Henningsen har kun perifer interesse i de begrænsninger, der *systematisk* ligger i denne form for demokrati, idet han koncentrerer sig om, hvilke muligheder der er for at udnytte det, for at realisere denne begrænsede form for folkestyre. Dette medfører, at en stor del af hans kulturkritik er rettet imod sådanne faktorer, som virker begrænsende ind på det repræsentative demokrati, hvad enten det drejer sig om direkte indskrænkninger i rettigheder, eller det drejer sig om begrænsninger i udøvelsen af disse rettigheder.

‘Demokratiet er jo bare en önskedröm, - siger han i et foredrag holdt i Sverige i 1943 -, Vi har alt ialt fået gennemført stemmeretten men ingen har tænkt over hvordan man får menneskene til at bruge den i egen interesse og ikke i kapitalens statens religionens traditionens eller nazismens sold. Stemmeretten forudsætter levende selvständigt tänkende mennesker (...)’ (III.17)

Dette korte citat rummer omtrent samtlige problemer i Poul Henningsens tankegang, problemer som signaleres gennem de to ubestemte udtryk ‘man’ og ‘menneskene’: problemet er, at befolkningen ikke er i stand til at udnytte stemmeretten, derfor må nogen bringe denne formåen frem.

Men før disse problemer uddybes, skal demokrati-begrebet nærmere præciseres. Ved siden af stemmeretten, og det vil sige retten til at afsætte en siddende regering, er det *ytringsfriheden* og den dermed forbundne frihed til politisk virksomhed for alle grupper, der står i centrum: ‘Der kan naturligvis ikke i noget ordnet samfund være tale om ubetinget handlefrihed så på dette punkt adskiller demokratiet sig ikke fra anden styreform. *Det som skiller er den ubetingede ytringsfrihed.*’ (III.46, PH’s understregning)

Poul Henningsen gør det klart nok, at ‘frihed’ ikke er ensbetydende med frihed til at foretage sig hvad som helst, at økonomisk frihed og ytringsfrihed ikke er samme sag, han rammer dermed en pæl igennem et centralt liberalistisk dogme, samtidig med at han fastholder det politisk liberale standpunkt:

‘(...) hvis man opgir den ubetingede politiske frihed opgir man selve demokratiet.’ (smst.)

Det er ikke mindst dette punkt, der fører frem til den dobbelte afgrænsning: imod ‘kommunismens’ indskrænkning af ytringsfrihed og stemmeret og imod konservative kræfters bestræbelser på forbud imod den samme ‘kommunisme’ og dens partiers politiske aktivitet:

‘Dette med frihed for Loke såvel som for Thor medfører unægtelig den risiko som vi har oplevet med nazismen at Loke hugger Thors hammer og slår ham ihjel med den.’ (III.65)

men:

‘Det er livsfarligt at begynde at skære skår og hakker i demokratiets grundtanke: Enhver borgers ret til at sige sin mening frit og *med lovlige midler* kæmpe for dens virkeliggørelse. (...) Konsekvensen blir at nazismen ikke kan forbydes i et demokratisk land så længe den *med lovlige midler* søger at vinde proselytter for det tvangs- og voldsstyre som den anser for bedre end demokrati.’

(III.46-7)

Derfor må Poul Henningsen også vende sig imod kommunisternes ønske om forbud imod nazistisk virksomhed, idet han fremhæver, at et sådant forbud i næste omgang vil kunne vendes imod kommunisterne, som ganske vist også selv stræber efter indskrænkning af den politiske frihed, men som det netop er i overensstemmelse med demokratiets princip at beskytte imod forbud. Ikke fordi Poul Henningsen identificerer kommunisme og nazisme:

'Det er et direkte lån fra det totalitære system at man afskærer al kritik af det bestående gennem forbud. Det er klart at et sådant totalitært demokrati er langt at foretrække og gir langt større frihed end for eks. nazismen men vi er uden sikkerhed for at siddende regeringer måske under tryk af kriser og vanskeligheder finder det rigtigst yderligere at indskrænke friheden stadig under folkestyrets tegn og stadig ud fra den farlige betragtning at ethvert parti som kritiserer det bestående styre er folkefjendtligt og efter den grundlovsændring som må til derfor kan forbydes.' (III.47-87)

Det som her skildres er ikke er kommunistisk styre, men et styre, sådan som det kunne blive, hvis overhovedet noget parti blev forbudt. 30 år efter formuleringen af disse tankegange har de stadig aktualitet, ikke mindst i BRD.

Frihedsrettighederne omfatter også andet end det rent politiske, nemlig kunstens frihed og friheden til en *livsførelse* efter eget ønske (så længe den ikke griber begrænsende ind for andre), herunder seksuel frihed. Men der ligger mere i demokrati-begrebet:

'Men hvad er så demokrati? Først og fremmest det, det betyder: folkestyre. Men sprogligt har begrebet med tiden udvidet sig. Både en ligelig fordeling og en folkelig facon kaldes i dag demokratisk.' (III.84). Folkestyre vil som nævnt sige, at 'folket kan vælge eller styrte regeringsmagten' (smst.) 'Juridisk demokrati' vil på den ene side sige 'folkets adgang til at øve indflydelse på domsafsigelser' - men det er ikke væsentligt for Poul Henningsen - på den anden side vil det sige lighed for loven, ikke alene for 'høj og lav', men også for såvel regeringens modstandere som dens tilhængere. 'Økonomisk demokrati' har samme dobbelthed: økonomisk lighed og folkets 'adgang til at kontrollere det økonomiske liv'. Og 'kulturelt demokrati' ligesådan: dels 'befolkningens ligelige adgang til kulturens goder', dels 'folkets kontrol med kulturlivet'. Endelig 'det pædagogiske demokrati', som er treleddet, for det første 'demokratisering af adgangen til lærdom og højere læreanstalter,

altså lighed i adgangen (...)', for det andet 'at skolen bliver mere folkestyret', for det tredje 'at skolen lægger vægten på først og fremmest at gøre eleven til demokrat'. (alle citaterne er fra I. 84-5)

Det kunne her se ud til, at Poul Henningsens demokratibegreb sigter ud over det repræsentative demokrati, men det er ikke tilfældet, det økonomiske demokrati i Danmark viser sig i, at folket har indflydelse på 'ledelsens økonomiske politik' 'gennem rigsdagen' (104). Og når det gælder det kulturelle demokrati:

'Med hensyn til det kulturelle demokrati, mener jeg, Sovjetunionen er langt foran de vestlige demokratier på det punkt, at folket har mere ligelig adgang til kulturgoderne. Men jeg anser det for en demagogisk narresut, at man både derovre og her i landet laver såkaldte kulturelt selvstyre. Her har man gjort det med lytterforeningerne. I Sovjetunionen smigrer man blandt andet arbejderne med at lade dem dømme i arkitektkonkurrencer, og resultatet bliver kranskekagearkitektur. Det er blandt andet folket, der har bestemt, at metroen under Moskva skal være dette frygtelige tivoli af marmor, forgyldning og belysningseffekter. Hverken staten eller folket må diktere kunsten og dens vilkår. Kunstens fulde frihed - *det er kulturelt demokrati.*' (III.105)

Kunstens rolle og betingelser skal tages op nedenfor, men her kan det blot konstateres, at alt i alt begrænser Poul Henningsen sit demokratibegreb for så vidt angår folkestyre til det repræsentative demokrati, og hertil kommer så en række krav om lige ret, krav som modsvarer de socialdemokratiske bestræbelser, men som så at sige blot og bart angår *fordelingen* i samfundet, ikke selve vilkårene, eksempelvis er der tale om *lige adgang* til uddannelse, ikke om uddannelse *til alle*. I forhold til et socialdemokratisk standpunkt adskiller han sig derfor væsentligst på de kulturpolitiske områder, herunder de pædagogiske.

Ligesom det er en forudsætning for demokrati, at alle meninger kan komme frem således er det selve demokratiets kerne, at disse meninger brydes:

'Hvad er demokrati? At man ikke vil pådutte noget andet menneske sin mening men for enhver pris ønsker at høre hans.' (III.161) '(...) den fri kritik (er) måske det værdifuldeste udtryk for det politiske demokrati.' (III.73) '(...) den dybtgående uenighed mellem partierne (er) demokratiets absolutte fundament.' (III.37)

Men disse meninger bæres af mennesker, og det er dem og deres personlighed, som i sidste instans er grundlaget for demokratiet, derfor må det være en afgørende opgave at fremelske og værne om

personligheden og særpræget imod ensretning og standardisering: 'Personlighedens undergang er demokratiets undergang.' (III.222) '(...) demokratiet skal alene måles på den rigdom af evner det fremelsker i folket.' (III.138)

Personligheden er forudsætning for at kunne vælge, for at råde over den egne tilværelse. Eftersom demokratiet ses som udkrystalliseret i individernes valghandlinger, hvad enten det gælder folketingsvalg eller det gælder valg af kunstneriske produkter, så bliver billedet af den enkelte der vælger og billedet af folket der vælger identiske:

'Under et folkestyre må det vel først og fremmest være folket der skal aktiviseres til at kæmpe for sin frihed og selvstændighed.' (IV.57) 'Demokratiet er at hver eneste gør sig til herre over sin skæbne.' (IV.98)

Dette er altså det grundlæggende i Poul Henningsens demokratiopfattelse: de demokratiske friheder og rettigheder, det repræsentative demokrati, lighedsbestræbelserne og den enkeltes selvstændige personlighed som forudsætning for valg. På alle punkter synspunkter, der stemmer overens med et socialistisk synspunkt - og Poul Henningsen betragtede sig selv som socialist -, men også synspunkter, der systematisk skærer alt det bort, som peger ud over et borgerligt demokrati: mere direkte former for folkestyre, reelle forandringer i mulighederne i samfundet, ikke blot forandringer i fordelingen, organiseret kamp. På denne baggrund må det konkluderes, at Poul Henningsen i det væsentlige ikke fremførte socialistiske synspunkter i sin diskussion af demokratiet, men fremførte konsekvente borgerligt demokratiske synspunkter, som kun *i deres begrænsninger* var i modstrid med socialistiske, sådan at forstå, at socialistiske synspunkter må *indbefatte* sådanne synspunkter, som var Poul Henningsens. Hans begrænsning ligger i det individualistiske, hans frisind er radikalistisk, ikke socialistisk.

Trusler mod demokratiet

'Demokratiet' må på én gang holde afstand til og formidle imellem både kapitalismen og kommunismen:

'Demokratiet må præcisere sin stilling: lige langt fra øst og vest men med vilje og evne til at forstå konflikten' (III.121) og 'Demokratiet trues fra to sider nemlig både af kapitalen og kommunismen'. (III.134)

Poul Henningsens forhold til kommunismen og kommunistpar-

tiet er dobbelt: på den ene side er for ham kommunistpartiet et nødvendigt led i demokratiet:

'Demokratiet ville stivne til bureaukratisk cement hvis kommunisterne ikke rørte op i det.' (III.161)

På den anden side udgør kommunisterne en trussel imod demokratiet: 'Kommunisterne er de eneste reaktionære i Vesteuropa med hensyn til ytringsfriheden.' (III.75)

Denne sidste vurdering er ganske vist formuleret i 1947, optimismen med hensyn til reaktionens stilling i Vesteuropa blev senere væsentligt mindre, men den konsekvente afstandtagen fra det kommunistiske partis holdning til spørgsmålet om ytringsfrihed og de øvrige demokratiske friheder blev fastholdt: I en polemik imod Jørgen Jørgensen (filosofi-professoren) i 1948 kommer dette standpunkt klart frem: Jørgen Jørgensen konkluderer i forbindelse med den danske presses behandling af begivenhederne i Tjekkoslaviet: 'Derfor er jeg ikke tilhænger af den så højt priste ytringsfrihed, som jeg mener er farlig for fremskridtet.' (cit. efter III.121) og han tilføjer 'Det afgørende er for mig ikke, om der foretages indgreb i den taagede 'frihed', men mod hvem disse indgreb foretages, og i hvilken retning de tenderer - til gavn eller til skade for folkets store flertal.' (smst.) Hertil bemærker Poul Henningsen, at der ikke står 'i overensstemmelse eller i uoverensstemmelse med folkets store flertal: Det ville nemlig være demokrati!' (smst.) Hvad polemikken drejer sig om, er altså spørgsmålet om et demokratisk styre skal være udtryk for folkets vilje eller det skal være i folkets interesse. Og kritikken imod DKP går på, at partiet ønsker magten også uanset om folkets flertal ønsker DKP til magten:

'Det vil være over al optimisme at sætte grænsen for partiets vækst ved lovlige midler til 15-20 procent. Der er demokratisk ingen mulighed for at kommunisterne kan blive andet end det bestaaende systems fortræffelige kritikere. Magten kan kun tilfalde dem ved kup eller støtte udefra.' (III.129)

Hvorvidt dette er i overensstemmelse med DKP's egne synspunkter skal ikke behandles her, det væsentlige for at forstå Poul Henningsens synspunkter er at se hans opfattelse af DKP. Et sted citerer han Land og Folks omtale af en resolution vedtaget på partiets landskongres:

'Det er ikke Danmarks kommunistiske Parti, som har skabt dette Dokument. Det er selve det danske Folk!' (cit. efter III.79)

Hvortil Poul Henningsen føjer denne kommentar:

'Men det fremgaar jo af denne og mange andre sætninger at den hjemlige kommunisme identificerer sig med det danske folk og dermed er det bekræftet at taktikken her som overalt indenfor de kommunistiske partier er den samme antidemokratiske. Det er den slags der skræmmer og skaber antikommunisme. [...] i samme øjeblik kommunismen gør sine resolutioner identiske med det danske folks ønsker - stempler det al anden politisk virksomhed i landet som folkefjendtlig og mindreværdig. Det er netop dette skridt kommunisterne har gjort overalt hvor de senere har slaæet oppositionen ned med tvangsmidler.' (III.79-80)

Der er noget tvetydigt over denne argumentation for så vidt som Poul Henningsen ikke gør sig til talsmand for et bedre kommunistisk parti, men tværtimod foretrækker at fastholde dobbeltheden af socialdemokrati og kommunistparti, en dobbeltheden som giver ham selv muligheden for at kritisere den ene part ved hjælp af den anden. Historisk set er denne position ikke så ejendommelig, eftersom der intet organisatorisk alternativ fandtes, hvilket også var ensbetydende med, at de traditioner i den kommunistiske bevægelse, som Poul Henningsen *kunne* have knyttet an til (som f.eks. i spørgsmålet om yringsfrihed Rosa Luxemburg) var ukendte. Generelt var det en begrænsning hos kritiske intellektuelle af Poul Henningsens type til langt op i tresserne, at de lod sig nøje med at tage kritisk stilling til den 'kommunisme' og 'marxisme', som blev fremført af de kommunistiske partier, de havde ikke nysgerrighed til at søge alternativerne op.

Dog har Poul Henningsen trukket et Lenin-citat frem til kritik af kulturpolitikken under Stalin:

'Det er klart at litteraturen mindst af alt egner sig til mekanisk udjævning og nivellering af hensyn til et flertal der hersker over et mindretal. Det er indlysende at man her absolut må sikre en større plads for det personlige initiativ, for individuel frihed, for fantasi og indbildningskraft i form og indhold.

Alt dette er ubestrideligt sandt men det beviser bare at proletarietets litterære arbejdssektor ikke mekanisk kan identificeres med arbejderne øvrige sektorer.' (III.153)

Hvortil Poul Henningsen bemærker:

'Lenins ord [] står som en lysende advarsel mod at betræde de veje man idag er langt inde på. [] Han afviser med rene ord ønsket om at spænde kultur- og kunstlivet for den politiske vogn.' (smst.)

Denne undtagelse ændrer ikke på det generelle: til trods for Poul

Henningsens opfattelse af sig selv som socialist har han ikke søgt at formidle en alternativ marxistisk eller kommunistisk tradition eller opfattelse, men stillet sig tilfreds med at kritisere den forhåndenværende. I den forstand var hans kritiske indsats et vedhæng til den polemiske situation, som var skabt af de politiske partier, ligesom en del kommunistisk kritik var et vedhæng til den såkaldt liberale presses vulgære antikommunisme og kapitalisme-apologi.

Ved siden af ytringsfriheden og flertalsdemokratiet var det kunstens vilkår og kulturpolitikken, der optog Poul Henningsen, når det gjaldt kommunismen, såvel som når det gjaldt 'demokratiet'. Et hovedkritikpunkt imod Sovjetunionen var dens kulturpolitik, som netop ikke var i overensstemmelse med den opfattelse, som Lenin gav udtryk for i det anførte citat, men som havde overført 'planøkonomien til det kulturelle liv.' (III.152). 'En virkelig socialistisk kulturpolitik maa være liberal', slår han fast, og henviser til, at målet med herredømmet over det økonomiske liv for Marx netop var '*at skabe frihed for mennesket.*' (smst.) 'Kommunismen' har således begået *den omvendte fejltagelse af liberalismen*, som overførte individets frihed på det økonomiske liv, hvor det er ensbetydende med 'tøjleløshed. Altså maatte liberalismen ende i tvang: kartellernes og trusternes undertrykkelse. Den lovpriste økonomiske frihed til udbytning har ikke noget med ærlig personlig frihed at gøre.' (151)

Resultaterne af denne kulturpolitik er ikke blot tvang over kunstnerne, men også en elendig kunst:

'Læg mærke til, hvordan dekreter, paroler og advarsler angående musik, maleri, arkitektur, litteratur, ballet, teater bestandig regner ned over de bedste og bestandig anmoder dem om at forfladige deres udtryksform. De rene diletanter er der ingen, der retter på, bare de følger parolen. De er dårlige nok til folket.' (167)

Her er der tale om absolutte kriterier til bedømmelse af kunsten, Poul Henningsen tøver ikke med at lade sit eget kunstsyn være afgørende for vurderingen, bortset fra den principielle tilslutning til den kunstneriske avantgarde:

'Man er li så bange for moderne kunst som Hitler og hans regimente.' (smst.)

Hans kritik er ikke rettet imod, at det er staten og ikke folket selv, der er styrende for kunsthivet, tværtimod understreger han - som tidligere citeret - at det er lige galt om staten eller folket er styrende, undergrundsbanen i Moskva er udformet efter folkelig indflydelse,

derfor er den så rædselsfuld, mener han; det centrale er, at kunstnerne selv skal være rådende, at avantgarden kan komme frem og at den faglige indsigt og smag bliver styrende. Heri ligger en fundamental tiltro til kunstnerne og den moderne kunst, som det senere skal uddybes.

Ud fra sit demokratisyn og sin opfattelse af politik som meningernes brydning ser Poul Henningsen kommunismen som en holdning, som idé, ikke som udtryk for en klasseinteresse, arbejderklassens i første række, hvad den ganske vist heller ikke var, og ligesom hans politiske opfattelse i dansk sammenhæng for så vidt angår demokratiet ikke er knyttet til andet end folket i almindelighed og den enkeltes valg, så bliver også hans kritik af forholdene i Sovjetunionen og de kommunistiske betræbelser i Danmark uden blik for de spørgsmål, som særligt vedrører arbejderklassen: eksempelvis spørgsmålet om fagforeningernes stilling i Sovjetunionen, strejkeret o.l. Det er fundamentalt *den enkeltes interesser*, og ganske særligt kunstnerens interesser, der ligger ham på sinde. Også på dette punkt er han på den ene side ganske i overensstemmelse med den generelle kritik af Sovjetunionen og på den anden side ganske umarxistisk i sin kritik.

Kommunismen repræsenterer principielt en trussel mod demokratiet, men dog ikke en trussel, der er overhængende. Det er derimod kapitalismen.

'For at tale dagens sprog saa har de udenomsparlamentariske kræfter kapitalen raader over været langt mere bestemmende for den politiske udvikling end de politikere som folket så rørende valgte ind i rigsdag og regering. Karl Marx hade derfor i mine øjne ret i sin kritik af liberalismen.' (III.151)

Der er således ikke tale om nogen tiljubling af de herskende politiske tilstande, det er ikke dér Poul Henningsens begrænsning ligger, den ligger i forestillingerne om, hvordan en ændring kan komme i stand, og denne begrænsning har sit grundlag i hans begrænsede opfattelse af demokrati: hans kritik sigter afmægtigt imod en afhjælpning af mangler i det kapitalistisk dominerede borgerlige demokrati, mangler, som han ganske vist ikke forestiller sig kan afhjælpes uden samtidig ophævelse af kapitalismen, men dette uden at der indgår nogen forestillinger om, hvordan dette skulle kunne ske andet end gennem netop det parlamentariske demokrati, som kapitalismen begrænser. Vejen ud af dette dilemma - sådan som Poul Henningsen ser den - skal diskuteres nedenfor, først nogle yderligere præciseringer af truslerne imod demokratiet

fra kapitalens side.

Det slås fast, at 'kapitalen har en uforholdsmæssig indflydelse på pressen.' (III.86) Ligesom kapitalen øver en sådan indflydelse over den enkelte, at den selvstændige valghandling bliver illusorisk: '[...] Og så står vi med få undtagelser i den fortvivlede situation at folk ikke kan vælge selv, for kapitalismen har taet valgets evne fra dem.' Kapitalen forvandler 'mennesker til viljeløse købere.' (223)

Konklusionen er: 'Vi har kæmpet for at demokratiet skulle kontrollere kapitalen, men det er i stedet blevet kapitalen der dirigerer demokratiet.' (IV.86) I denne sætning ligger dilemmaet klart i dagen: forestillingen om 'demokratiet' er snævert sammenknyttet med forestillingen om *en art tæmnet kapitalisme*, som udviklingen bestandig har dementeret. Det springende punkt bliver da, hvilke midler Poul Henningsen forestiller sig, der kan tages i brug imod denne kapitalens dominans. Flere gange skriver han om kapitalen som et *fag* på linje med lægegerningen, således at perspektivet er, at kapitalisterne ligesom lægerne skulle få en højere social bevidsthed, ansvarsfølelse og gå ind i en statslig indordning:

'Uden en demokratisering af kapitalens fag, svarende til hvad der allerede er sket frivilligt på de fleste andre fagområder, går folkestyret ikke alene i stå men baglæns.' (IV.55) 'Udviklingen i hvert fald her i Norden gav os et håb om at komme frivilligt frem til socialisering af pengefagene, ganske som lægestandens og de andre akademiske fags socialisering var sket frivilligt. Det var ikke så utopisk som det lyder i dag, for der var tydelige tendenser, og det ville have været i kapitalens egen interesse om en sådan socialisering var sket. Det ville gøre millionærens arbejde morsommere [...].' (IV.96)

Nogen præcis analyse af kapitalens stilling og rolle er der jo ikke tale om, snarest uforpligtende snak, som tydeligt nok viser, at Poul Henningsens styrke og svaghed var sammenhængende: Hans kulturkritik bevægede sig på et *symptomplan*, den koncentrerede sig om en række fænomener under kapitalismen og i Sovjetunionen, som blev kritiseret ud fra en række idealer, men hverken idealerne eller de kritiserede forhold blev bragt i forbindelse med det, som var eller kunne være deres samfundsmæssige grundlag. Demokratiopfattelsen var politisk set kun knyttet til det statslige niveau og den offentlige debat, og kritikken af Sovjetunionen forholdt sig også kun hertil, samt til kulturlivet. Opmærksomheden forblev koncentreret omkring de samme forhold som var Poul Henningsens eget felt: den offentlige debat og kulturlivet, og ikke

blot forblev opmærksomheden koncentreret hertil: disse forhold blev fundamentalt betragtet isoleret, hvor mange henvisninger der end dukker op til kapitalismen, planøkonomi og 'socialisering af pengefagene'.

Ligesom når det gælder spørgsmålet om demokrati og spørgsmålet om Sovjetunionen søger man i diskussionen af kapitalismen forgæves efter konsekvent beskæftigelse med klasseforhold og organisationsforhold. For Poul Henningsen er organisationerne endnu en trussel imod demokratiet:

'Den kommunistiske taktik er farlig fordi den fører til diktatur. Men lad os ikke glemme at denne taktik findes mere eller mindre udtalt også indenfor de demokratiske partier - og ikke mindst indenfor socialdemokratiet. Der findes et førervælde hvor spidserne indenfor partiet er nogenlunde lisa urørlige som Stalin.' (III.70)

Sikringen af de demokratiske rettigheder udgår ikke fra demokratiske organisationer efter Poul Henningsens opfattelse, og hans forestillinger om kamp for disse rettigheder indbefatter overhovedet ikke organisering:

'Gir den af en kommunistisk regering kontrollerede ytringsfrihed større eller mindre sikkerhed end den af kapitalen, fagforeningerne og partierne kontrollerede?' (III.198) Her optræder fagforeningerne og partierne på linje med kapitalen som begrænsende ytringsfriheden. Ligegyldig ad hvilken vej spørgsmålet om 'demokratiet' søges behandlet, så bliver resultatet, at det er *de enkelte isolerede personers opdragelse* det drejer sig om, en opdragelse som må ske gennem det offentlige kulturliv, den offentlige debat og de offentlige medier:

'Magten i ethvert samfund ligger hos den, der sidder med kulturapparatet, og det er i hele den vestlige verden i kapitalens hænder.' (IV.69)

Kampen kommer således til at stå imellem dette kulturapparat og de kulturbærere, som ikke er underlagt apparatet. Kulturkampen er selve den politiske kamp.

Kulturkampen, de intellektuelle og folket

Til de trusler imod demokratiet, som er opregnet i det foregående kommer *småborgerliggørelsen*, som var et karakteristisk træk ikke blot ved den danske udvikling, men også for nazismens grundlag. Et foredrag holdt under krigen i Sverige om 'nazismens blomstring

efter krigen' har for så vidt samme grundopfattelse som artiklen 'Middelklassen som kulturfornyer', hvor Poul Henningsen i 1963 erklærer, at 'arbejderklassen er rykket op i småborgerskabet.' (IV.113) Det var et centralt tema i den kulturkritiske aktivitet Poul Henningsen udøvede efter krigen, der blev understreget allerede i foredraget fra Sverige:

'Det er mig ikke muligt at se nogen principiel divergens mellem det herskende småborgerlige livssyn i demokratiet og Hitlers politik.' (III.13) Det er det ordinære, det nivellerende, det intollerante, det diskriminerende og det i dårlig forstand nationale, der sammenfattes i 'middelstandsmentaliteten' eller 'det småborgerlige', og 'det må ikke glemmes at småborgerkulturen strækker sig helt fra den vellønnede socialdemokratiske arbejder til store dele af bourgeoisie.' (smst.)

Over for den samlede indflydelse af kapitalen og dens salgsforanstaltninger, småborgerliggørelsen og kommunismen er det 'personligheden', der må styrkes: 'Personlighedens undergang er demokratiets undergang' (III.222) Og de, der kan styrke personligheden, det er 'politikere, kunstnerne og pædagogerne.' (smst.) Det er dem, der i forskellige kombinationer eller hver for sig påkaldes gennem hele Poul Henningsens kulturkritiske virke. Men politikerne sætter han i realiteten ikke megen lid til. Det er i sidste instans pædagogerne og kunstnerne, det står og falder med.

Det er på denne baggrund man skal forstå den oven for skitserede opfattelse af forholdet mellem kunstnere og 'folket', som havde som konsekvens, at folket ingen indflydelse skulle have på den kunstneriske produktion. Pointen er, at kunstnerne skal have fuld frihed til at skabe, hvorefter publikum selv må vælge, hvilke kunstneriske produkter de vil forholde sig til. Således er der tale om opretholdelse af frihed ikke blot i forbruget af kunst, men også i skabelsen af kunst. Dette er den sande socialistiske kunstopfattelse, som må blive liberalistisk (jvf. ovenfor). Der er konsekvens i dette synspunkt, eftersom kunsten betragtes som 'det eneste modtræk vi har' (IV.111) imod surrogaterne, imod kulturindustriens indflydelse, som i sidste instans er kapitalens indflydelse. Kunsten er 'i opposition til samfundet' (III.112), den er 'det effektive våben til igen at få menneskene til at foretrække de væsentlige værdier for de uvæsentlige.' (IV.101) Herudfra er det også den stærke understregning af nødvendigheden af kunstens frihed skal forstås:

'Man kan spørge hvorfor kulturlivet da skal være frit. Hvorfor er det saa vigtigt? Fordi det er den eneste mulighed for kontrol og

kritik med de styrende. Folket alene er ingen kontrol. Det så vi i Hitlertyskland og det ser vi i Sovjetunionen. *Så længe folket ikke er opdraget til frie hænder maa kritikken lige i hænderne på kulturarbejderne.*' (III.154) Dette er måske den tydeligste formulering af den kombinerede front af pædagoger og kulturarbejdere, som ikke er udtryk for folkelige tendenser, men som tværtimod har til opgave at *opdrage folket*, og som indtil det er sket faktisk betragtes som de egentlige garanter for demokrati og 'kontrol med de styrende'. Hvad er begrundelsen for denne tillid til netop kulturarbejderne? Den ligger i, at den nye kunst, avantgardekunsten er antiborgerlig, den provokerer til at skelne mellem det væsentlige og det uvæsentlige (IV.99), den skærper dømmekraften (IV.100), den er en udfordring:

'Vejen skal ikke forkortes mellem digternes værksteder og Vejle svineslagteri [det var et af centrene for protesterne imod kunstfonduddelingerne], den skal bare holdes nogenlunde farbar, *for dem der vil vove turen.*' (IV.162) Ved at konfronteres med den nye, gode kunst kan folk blive udsat for at 'rystes i deres sikkerhed' (III.173)

Den gode kunst kan være hele folkets øjne, kan give muligheder for at se verden på en ny måde, at tage hverdagen i besiddelse. Poul Henningsen fremhæver gentagne gange dette som meningen med Lundstrøms kunst, som han finder i eminent grad er i overensstemmelse med arbejderklassens mulige syn på, blik for den moderne virkelighed. Mest udførligt fremstilles dette synspunkt i foredraget 'På baggrund af Lundstrøm' fra 1956.

Eksemplet Lundstrøm føjer også et nyt og meget væsentligt aspekt til Poul Henningsens kultursyn. Kampen imod småborgerligheden og middelstandsmentaliteten skulle føres af kunstnerne og pædagogerne, - men i forbund med arbejderklassen:

'Så blir spørgsmålet, hvor fremskridtet, muligheden for en større horisont, ligger. *Jeg tror på kunsten og arbejderklassen.*' (III.182)

Og andetsteds:

'Alt dette burde være startet af arbejderklassen [...] Klassefølelsen ville være blevet styrket i stedet for undergravet. Så stærkt, så uløseligt er det politiske og kulturelle forbundet. Vist ville det have forudsat en så aktiv kulturpolitik, at det kunne have kostet stemmer i den første tid. Men måske var de kommet igen med så store renter, at Socialdemokratiet havde fået flertal i dag. Man kunne være begyndt med arbejderkvindens ligestilling, så måtte automatisk en demokratisering af boligens form og indretning følge efter.

Arbejderen var blevet kulturskabende og borgerskabet efterlignende, og dermed var kapitalkulturen afgørende brudt og vejen åbnet for et klasseløst samfund.' (III.194-5)

Det er karakteristisk for disse betragtninger, at deres forhold til reale samfundsmæssige ændringer er uklart. Hvad der menes med 'klasseløst samfund' er ikke rigtig til at se, mest sandsynligt er det, at der er tale om en opløsning af den borgerlige og den småborgerlige kultur, holdning og livsstil, at man kunne have undgået, at arbejderklassen var 'rykket op i småborgerskabet' osv. Altså at hele perspektivet bevæger sig inden for rammerne af en i sidste instans kapitalistisk samfundsorden. Set i dette perspektiv bliver alliancen mellem kunst og arbejderklasse vendt på hovedet: det er ikke længere arbejderklassen, der kan se kunsten som allieret i kampen for et socialistisk, dvs. et objektivt klasseløst samfund, det er tværtimod kunsten der kan se arbejderklassen som allieret imod den borgerlige og den småborgerlige *kultur*. Men dette ændrer ikke på det forhold, at Poul Henningsen fastholder netop arbejderklassen som alliancepartner for en progressiv kultur.

Ved siden af kunsten og kunstnerne er det pædagogerne, der optræder som redningsmænd for demokratiet:

'Jeg kan ikke se at demokratiet kan reddes af noget andet end den moderne pædagogik.' (III.163) skriver Poul Henningsen med en karakteristisk dårligt-essayistisk absolutering af det emne, der netop i denne artikel er på tale. Når pædagogikken står så centralt, så hænger det naturligvis sammen med, at netop skolen er den institution som mest intensivt er beskæftiget med at forme de kommende voksne samfundsmedlemmers personlighed:

'Var det ikke demokratiets idé at [individet] skulle eje sig selv og vokse sig stort og frit under de bedst mulige vækstbetingelser hvor ingen stat, tradition, skole eller forældremyndighed efter forgodtbefindende kunne beskære væksten. Var den personlige frihed for individet ikke demokratiets første programpunkt? Hele demokratiets definition ligger gemt deri: Frihed til at raade over sig selv og sin skæbne.' (smst.)

'Den moderne skole' er det våben, som kan 'realisere demokratiet for alvor' (III.234-35), og det er bl.a. den, der skal mobiliseres i 'kampen for personligheden' (III.223).

Perspektivet i Poul Henningsens kulturkritik er en alliance mellem intellektuelle og arbejderklassen i kampen imod småborgerligheden, kapitalen og kommunismens undertrykkelse af de demokratiske rettigheder. Det centrale grundlag for denne

kamp søges i kunsten og i pædagogikken, mens enhver form for klasseorganisering lades ude af betragtning. Hele demokratisynet og den politiske opfattelse er bundet til de former for aktivitet, som typisk udøves af intellektuelle: den offentlige debat og den kunstneriske produktion. For så vidt må Poul Henningsen betragtes som borgerlig intellektuel radikalist, men han adskiller sig fra så mange senere intellektuelle af samme type ved ikke at være styret af en apriorisk antikommunisme og ved en type alliance med arbejderklassen, som ganske vist kun er kulturpolitisk bestemt, men som dog klart skelner imellem småborgerskab og arbejderklasse og derved undgår det tilbagefald i et udifferentieret folk, som er karakteristisk for en stor del af kulturdebatten i tressernes første del.

Politisk set er Poul Henningsen socialdemokrat, i og med hans grundlag i det repræsentative demokrati, som han ingen perspektiver har ud over, og i og med hans omtrent eksklusive orientering i retning af lighed i fordeling uden fastholden af fordelingsgrundlag i selve samfundets fundamentale organisationsform. Hans syn på overvindelse af kapitalisme reduceres i det væsentlige til forestillinger om kontrolleret kapitalisme, om end han er opmærksom på, at statsstyring ikke er identisk med socialisme: det er blot en konstatering, som ingen konsekvenser får for den generelle linje i kritikken. Konsekvent er Poul Henningsen kun i de grundlæggende positioner, den borgerligt demokratiske position, placeringen af de intellektuelle, kunsten og pædagogikken som styrende, men hans store opmærksomhed på kapitalismens forskellige repressive aspekter holder åbent for en videre perspektivering, som han dog ikke selv foretager, og som heller ikke blev den generelle linje i den kulturradikale samfunds- og kulturkritik i tresserne. Den fundamentale svaghed ligger i fraværet af et politisk-organisatorisk perspektiv, som kunne indoptage den rigtige insisteren på arbejderklassens rolle. Arbejderklassen blev derfor reduceret til en alliancepartner i kulturkampen, som fortrinsvis blev tildelt rollen som kulturpædagogens elev, der fik at høre, hvad arbejderklassen burde have for opfattelse af de forskellige spørgsmål. Dette mønster i forholdet mellem intellektuelle og arbejderklasse viste sin vedvaren også da store dele af de intellektuelle, nemlig studenterne, gik i socialistisk retning, nu var det blot den socialistiske tankegang, der var indholdet i pædagogikken (og agitation og propaganda). En virkelig ændring i forholdet mellem intellektuelle og arbejderklasse er ved at bane sig

vej som et resultat af både sociale processer og ideologiske skift i mellemlagene, men intelligensens aristokratisme er vanskelig at afvikle. Og problemet er heller ikke enkelt principielt set: har den intellektuelle udnyttet sine uddannelsesprivilegier godt, så sidder vedkommende også inde med en vigtig viden, som må fastholdes, derfor er det rigtigt at afvise populistisk (eller arbejderistisk) kritik. Dilemmaet kan ikke løses principielt, kun gennem reelt samspil mellem intellektuelle og arbejderklasse.